

Богдан Дразета

Институт за етнологију и антропологију, Филозофски
факултет, Универзитет у Београду
drazetab@gmail.com

Критички прикази етничке подељености градова Босне и Херцеговине у електронским медијима¹

Апстракт:

У овом раду, настојаћу да представим и обрадим медијске критичке приказе који се тичу етничке подељености градова Босне и Херцеговине, тачније Сарајева и Мостара. То су претежно видео снимци различитих међународних и босанско-херцеговачких електронских медија, чија је продукција на БХС језицима, а који прате ситуацију у ова два града и говоре „против” етничке поделе, залажући се за јединствену и грађанску Босну и Херцеговину. Ови медији стварају слику о томе колико је отежан свакодневни живот грађана спрам линије поделе. Рад има за циљ да прикаже како се стварају ти критички прикази у медијима, анализом двадесет видео снимака са веб-сајта *YouTube* и неколико других веб-адреса. У питању је тринаест документарца из два серијала, као и седам телевизијских репортажа.

Кључне речи:

прикази, критика, електронски медији, етничка подела, градови, Босна и Херцеговина, Сарајево, Мостар.

Увод

У овом раду, нагласак је стављен на преглед и обраду визуелних и медијских приказа, који критички осликавају шта за људе значи етничка подељеност у Сарајеву и Мостару. Сакупљена грађа претежно потиче са веб-сајта *YouTube*, док је остатак података са других веб-адреса – укупно двадесет видео снимака. У питању је тринаест документарца из два серијала, као и седам телевизијских репортажа. Грађа у овом раду потпада под концепт масмедија, дакле усмерених на ширу публику. Ту спадају електронски медији, радио,

¹ Текст је резултат рада на пројекту бр. 177035, који у целисти финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

телевизија, филм и снимљена музика, као и штампани медији – новине, часописи, литература, све што излази у штампаном облику (Spitulnik 1993, 293). Са развојем технологије, електронски медији почињу да обухватају рачунаре, интернет, мобилне телефоне, електронску пошту, веб-сајтове, форуме итд. Због тога се ови медији понекад називају и Њејџ медији (енг. *New Age Media*)², док они који се налазе у оквиру глобалне мреже јесу Интернет медији.³ Будући да се сви садржаји које сам анализирао, преносе електронским путем, обухватио сам их термином електронских медија.

Визуелна грађа у етнологији и антропологији може бити део истраживачког процеса, али и извор података настао ван самог процеса проучавања. Сваки визуелни запис није верна слика стварности, већ попут људског виђења, поглед на стварност путем одређених представа (Наумовић 1988, 113-118). У том смислу, Бил Николс наводи да сви филмови јесу документарни филмови, а могу бити фикционални и нефикционални (Nichols 2001, 1). Док фикционални филм настоји да истражи спознајне могућности, озбиљне или не, нефикционални је посвећен озбиљним могућностима. Он може преварити гледаоца, бити истинит или лажан. Ту спадају све врсте документарних филмова, али и репортаже (Turković 2012, 6-7). Радња етнографског филма може бити било шта везано за културу, мада уопштена дефиниција овог жанра није присутна (Ruby 1996, 1346-1351).

Теренски рад је, од самих почетака дисциплине, укључивао „коришћење филма и фотографије ради документације”. Данас, електронски медији спадају у домен визуелне антропологије, која, према Осориу, спада у медијску антропологију (Osorio 2001, 59-61). Поље антропологије медија или медијске антропологије није јасно одређено. Проучавањем масмедија (филма, телевизије, радија, штампе, интернета), бавили су се аутори и пре поменутог периода. Ницање нових антрополошких курсева, као што је антропологија интернета или популарне културе, представљају праћење социо-културних феномена у садашњости, као што су то чинили наши претходници. Нова издања, стручно умрежавање и полемике, го-воре о великом интересовању за ову област. Њу од других издваја методологија проучавања – етнографски рад и нагласак на појединцима који стварају и користе медије (Banić Grubišć 2013, 135-143).

2 Види: <https://marketingwit.com/different-types-of-mass-media> (приступ: јануар 2019. године).

3 Види: <https://www.wisegEEK.com/what-is-mass-media.htm> (приступ: јануар 2019. године).

Будући да је медијски производ производ културе, те да, као такав, треба да буде „интегрални део сваког испитивања мишљења и понашања људи у савременом периоду”, Љиљана Гавриловић даје пресек онога што је српска наука радила по овом питању. Наиме, издвајају се два корпуса тема: 1) производња медијских садржаја и њихова културна и политичка условљеност, као и узајамни односи тих условљености; 2) пријем садржаја и контекста, њихово праћење у оквиру постојећих културних модела. Производњу и пријем (продукција и рецепција) медија, као и њихов однос са другим деловима популарне културе (филм, музика, књижевност) битно је сагледати шире, уз помоћ историје медија и историје друштва третираног у медијима (Гавриловић 2005, 143-150).

Када је у питању контекст етничких подела у Сарајеву и Мостару, треба напоменути да је њихова „озваниченост” дошла 1995. године, са потписивањем Дејтонског споразума. Од 500 000 становника из 1991. године, око 49% Муслимана, 30% Срба и 7% Хрвата живело је у Сарајеву (Bollens 2007, 87). Резултати пописа из 2013. године, показују да је, од око 300 000 становника, преко 80% Бошњака присутно у граду и по мање од 10% Срба и Хрвата. Преко 30% територије бившег градског подручја постало је део Источног Сарајева, тј. Републике Српске. Већину становништва, од преко 90%, чине Срби, на територији града који броји око 60 000 становника.⁴ Када је у питању Мостар, од његових 126 000 становника, према попису из 1991. године, било је 34% Хрвата, односно исти проценат Муслимана, 19% Срба и 14% Југословена, а трећина склопљених бракова била је мешовита. Након рата, ситуација се променила у корист Хрвата (48%), што показује попис из 2013. На другом месту су Бошњаци са 44%, док је Срба око 4%.⁵ Сукоби на простору овог града завршени су 1994. године, потписивањем Вашингтонског споразума, којим је и створена Федерација БиХ. Од 2004, Мостар представља јединствену урбану целину, уз постојање паралелних хрватских и бошњачких институција (Bollens 2007, 169-179).

4 Види: <http://www.gradistocnosarajevo.net/gradska-vlast/gradske-opstine/>; <http://sarajevo.ba/o-sarajevu/?lang=sr>; <http://www.statistika.ba/> (приступ: јануар 2019. године).

5 Види: <http://www.statistika.ba/> (приступ: јануар 2019. године).

Критички прикази етничке подељености у Сарајеву

Претражујући веб-сајт *YouTube*, приметио сам нешто више визуелних и медијских приказа који се односе на Мостар као подељени град, него на Сарајево. Серијал *Vice* о подељеним градовима има епизоду посвећену Сарајеву⁶, мада сâм снимак постоји и ван *YouTube*-а. У њему је, на самом почетку, приказан кафић у коме неколицина људи ћаска. На питање водитеља о томе да ли је Сарајево подељено, одговорили су да оно то није било „чак и у најтежим тренуцима рата”, али да је тенденција да људи буду подељени не само у Сарајеву, него на Балкану. Негодовали су због питања, рекавши водитељу да је намерно тако поставио питање у емисији, јер се „то сада продаје”. Снимци рата преплићу се са приповедањем о томе колико људи је страдало током, а колико је напустило град након рата. Интервјусане су три особе, како би се приказало становиште „обичних људи” о ономе што се дешавало и што се сада дешава (филм је снимљен 2015. године).

Саговорница Бошњакиња (коју је водитељ одмах окарактерисао као припадницу „конзервативних муслимана”, зато што носи хиџаб) наводи да има пријатеље из Источног Сарајева који долазе код ње на Добрињу.⁷ Иако се чуди што постоје они који не долазе из источног дела града у федерални, јер се боје, она сама касније наглашава како не жели да иде у Лукавицу (Источно Ново Сарајево), са марамом, да се „неко не би осјећао испровоцирано”. Касније је рекла да би то учинила, али само уколико иде са пратњом, јер је имала непријатно искуство када се возила са мајком по том делу града. Наиме, навијачи фудбалског клуба „Славија” из Источног Сарајева почели су да „ска-

6 Целокупан снимак може се видети на веб-сајту *Vice*-а: <https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-sarajevo> (приступ: јануар 2019. године). У почетку часопис, *Vice* је, за нешто више од две деценије, постао свестрани „медијски гигант”. Види: <https://www.theguardian.com/media/2015/jan/01/virtues-of-vice-magazine-transformed-into-global-giant> (приступ: јануар 2019. године).

7 Сарајевско градско насеље, изграђено непосредно пред одржавање Зимских олимпијских игара, 1984. године, у близини аеродрома. Током рата, то подручје је било граница између територије коју је држала Војска Републике Српске, с једне, и простора који је контролисала Армија Републике Босне и Херцеговине, с друге стране. Стеф Јансен је, управо у овом крају, вршио своје истраживање односа становника према институционалним структурама, кроз њихове свакодневне праксе и чежњу „за нормалним животом” (Jansen 2015, 1-9). Више од две деценије касније, Сарајево и Источно Сарајево организују Зимске олимпијске игре за младе између четрнаест и осамнаест година, под називом *EYOF – European Youth Olympic Festival*. Види: <https://eyof2019.net/ba/stranica.php?idstranica=48>. (приступ: јануар 2019. године).

чу, плују по колима и говоре свашта ружно” њима двома, када су, у време пред утакмицу, прошле улицама Лукавице. Она сматра да је разлог за ту неприлику био њен хиџаб, за који наводи да је „њена слобода”, полазећи од тога да „свако има своју дефиницију слободе”. Сматра да ће поделе увек да постоје код оних који су изгубили своје вољене, баш зато што свакога дана ти људи мисле на прошлост, чим се пробуде ујутро.

С друге стране, саговорница Српкиња из Источног Сарајева не жели (као ни прва саговорница) да прихвати „незалечену мржњу која се подмукло испољава у ситним свакодневним детаљима живота у Сарајеву”, како наводи водитељ. Каже да за њу границе постоје само на знаковима поред пута и називима улица (плаве у источном, односно зелене у федералном делу града), наглашавајући да градски превоз из федералног дела не прелази у источни део. Иначе, јавни превоз у Сарајеву саобраћа само до линије разграничења, а ред вожње се често и не поштује (Jansen 2015, 59-86). Међутим, треба имати у виду да се, у доба када је насеље Добриња изграђено, град управо завршавао недалеко од места где се налази тролејбуска окретница. Током неформалних разговора са становницима Сарајева и Источног Сарајева, сазнао сам да су, са ширењем града, прављени планови о продужетку трамвајске и тролејбуске линије, које би, да су успостављене, данас спајале Кантон Сарајево и Источно Сарајево.

Даље, током епизоде, интервјуисана саговорница српске националности казује водитељу како и муслимани који су, пре рата, живели у Сарајеву, данас не гледају позитивно на велики број изграђених џамија након рата. Све се, како наводи, много изменило у самом граду, мислећи највише на демографску слику, јер је „много људи дошло са стране”. У том смислу, разлике се виде када нпр. она са пријатељима не може у сарајевском тржном центру пронаћи свињетину. Исто тако, она нема ништа против покривених жена, али њих је, у последње време, све више, што раније није био случај. Поделе су постојале и пре 1992, а „ово је само резултат свега тога”. Куповине, изласци, одмор и „дневне кафе” су нешто што повезује становнике оба дела („ту апсолутно нема граница”). Међутим, случај мешовитог брака, где се Српкиња удала за Бошњака, био је осуђен од стране обеју породица, што она наводи као пример поделе.

Један саговорник из Сарајева објашњава водитељу да они који највише живе ту поделу јесу они који су изгубили некога током рата. Његова супруга каже да људи још не могу да се договоре „ко је почео

рат и како је то било”, а супруг је допуњава, говорећи да је, можда, младима лакше да превазиђу ту баријеру, али је њему и другима теже, јер су били очевици. Жена се са тим слаже и истиче да се све може превазићи разговором.

Две Српкиње из Источног Сарајева сматрају да се раније живот одвијао тако да су сви гравитирали ка Сарајеву, мислећи на градско језгро. Данас, њих две говоре да имају све што им треба у Источном Сарајеву, а једна чак истиче да „нема потребе да се иде у Сарајево”, мада је, пре рата, живела у центру тог града. Подвлачи границу Ми:Они, када говори: „Волим ја њих, али до одређене границе, ја сам Србин, ја сам православац”. Та граница, види се и у изговору, каже друга саговорница, јер појединци почињу да говоре како су махмурни после изласка, иако су раније говорили мамурни. Истовремено, Срби у Источном Сарајеву одмах реагују на кухање, говорећи да су одувек говорили кување. Приликом обављања терена на Палама, делу Источног Сарајева, често сам могао да чујем реч кухање, скухано, управо међу Србима, што релативизује лингвистичку баријеру коју саговорница у документарцу наводи. Водитељ на крају даје завршну реч, говорећи да „људи у Сарајеву негирају поделу, кривећи неке друге људе са стране за то (...) а што јаче потискују стварност, она се, с времена на време, враћа и удара их у главу (...) Рат је и даље у главама људи, ово је град који живи свој привремени, крхки мир”.

Овај видео снимак, заједно са осталим снимцима из *Vice*-овог серијала Подељени градови, представља напор да се град прикаже кроз призму рата. Док интервјуисани Бошњаци говоре како је могуће живети у јединственом граду, Срби нису за ту варијанту. Спроводећи теренско истраживање на овом подручју, приметио сам да испитаници бошњачке етничке припадности доводе у питање само постојање Источног Сарајева, не признајући да је град подељен, већ да је све то вештачко, неприродно и наметнуто. Саговорници српске националности признају поделу, чак говоре како су то два одвојена града, наслоњена један на други, која сарађују на економском плану. Епизоде серијала *Vice* стварају слику о неизлечивој подељености града. Арно наводи да су медији у стању да тако нешто ураде, посебно вести. Вести и други визуелни извештаји не „обавештавају” о томе шта се догађа, већ стварају одређену слику о људима и догађајима. То не раде само масмедији, већ и наука, право, религија и други домени друштва (Arno 2009, 19-37). Слика Бошњакиње која говори како никога не мрзи, али да „не треба заборавити” шта се догодило,

те Српкиње која „свачије поштује”, али не показује даљу наклоност према Другом, говори о томе како је друштво у коме саговорнице живе још увек неспремно за „даљи развој”. Наратор не истиче слободно кретање и јаку економску повезаност, који су, у неким подељеним градовима, још увек неустаљени, као нпр. у Белфасту⁸, Никозији, Јерусалиму и Јоханесбургу (Bollens 2001, 184-187). Приче о томе како људима подела отежава свакодневни живот слично су приказане у свакој од епизода серијала. Тешка животна ситуација становника подељених градова ипак може бити „поправљена”, али су шансе за то „мале”. Прикази људи који се присећају неких немилих сцена из свог живота у вези са сусретањем Другог треба да појачају ефекат потешкоћа и препрека изградње једног грађанског друштва, лишеног свих разлика. У том наротиву, саговорници бошњачке националности средње доби говоре о некадашњем јединству града, наглашавајући да се, са својом рајом (друштвом), и даље чују телефоном. Млади су нешто затворенији на делима, али отворенији „на речима”, што је случај и код млађих српских саговорника. Занимљиво је да Срби средње доби нису интервјуисани. Из личног теренског искуства, спознао сам да бошњачки и српски наротиви о Сарајеву имају исту структуру, у смислу ставова према Другом (кривци за рат, злочинци у току рата, империјалисти после рата), с тим што постоје и појединци чији се ставови разликују у односу на тај главни наротив.

У овој епизоди, Сарајево је приказано као тмурно, сиво и у временском вакууму, без даље могућности за превазилажење подела. Источно Сарајево је приказано кроз један новоизграђени стамбени блок и таблу која означава почетак града. Имати поделе значи имати проблем, што даље имплицира да је напредак у друштву са етничким и политичким разликама немогућ. Филмски кадрови могу да буду тако снимљени и монтирани да приказују одређени простор, на одређени начин, што, касније, људи почињу да препознају као главне карактеристике тог града. Тако нпр. прикази Јоханесбурга као екстремно поларизованог (безопасни и опасни делови града, богате и сиромашне четврти), стварају просторне стереотипе. То су уврежене представе, које сами становници даље репродукују у вези са одређеним местима у граду (Parker 2018, 2057-2070).

Када сам први пут дошао у Источно Сарајево, препознавао сам улице снимљене у епизоди *Vice* серијала, саобраћајне знакове, табле

8 Види: <https://www.theguardian.com/cities/2015/sep/29/belfast-berlin-wall-moment-permanent-peace-walls>; <http://www.newmetropolitan.hss.ed.ac.uk/2014/11/03/divided-cities-space-and-territory-belfast-skopje-and-mitrovica/> (приступ: јануар 2019. године).

које означавају почетак једног и престанак другог ентитета, као и сарајевско старо урбано језгро, Башчаршију. Убрзо сам схватио да су инсерти из филма само делимично приказали оно што још може бити карактеристично за „оба Сарајева”. Сарајево је много више од тих визуелних и медијских приказа, због чега сам почео да се питам да ли је град који сам гледао у тој епизоди исти град којим сада ходам и истражујем?

У продукцији телевизије Ал Џазира Балкан (енг. *Al Jazeera Balkans*), урађена је кратка репортажа о томе како становници Сарајева живе са последицама рата.⁹ Најпре је интервјуисана уметница, чији су мотиви за стварање после рата постали „свјетло, крух и вода”, управо оно што њој и многима није било доступно током рата у Сарајеву. Затим су приказани инсерти са снимцима оштећених зграда и бораца који протестују испред Парламента БиХ. Дат је осврт на дејтонску поделу града, те је констатовано да је граница, осим територије, поделила и људе, „они што су живели некада једни са другима, данас живе једни поред других”. Интервјуисан је таксиста за кога не постоје границе, јер „он вози куда треба”, без обзира у који део града одлази. Трговац који продаје на пијаци „Маркале” наводи како га је спасло то што је купцу хтео да дода још једну главицу купуса. У тренутку када се сагнуо, пала је граната и убила све у околини. На крају, исказе су дали двојица момака, који су били деца када је почео рат у граду. Бојан и Денис су рано детињство провели у истој улици, говорећи да су друга деца у свету имала свако по своју играчку, онда када су они возили исти бицикл и ролере. Ипак, казују како неће отићи из Сарајева, већ се надају бољим животним условима и желе да остану тамо где су и рођени. Аутор емисије не приказује ни једног саговорника из Источног Сарајева, иако су поменути као они који су некада живели у Сарајеву. Присећање на рат и данашња „нормалност” живота Сарајлија, предуслов су за функционисање града, што омета подела. Иако је промењена демографска слика, јер Сарајево и Источно Сарајево представљају целине са већинским бошњачким, односно српским становништвом (Bollens 2007, 87, 95-99), то се, у прилогу, не помиње. Визуелни прикази оштећених зграда, као и евоцирање ратних сећања говоре у прилог томе да су, у овом граду, људи наставили да живе својим животом, без обзира на поделу.

9 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=Q-HsuKENE2A> (приступ: јануар 2019. године).

Следећа два видео снимка, репортаже у продукцији Радија Слободна Европа¹⁰, говоре о феномену у вези са такси превозницима.¹¹ Због законских регулатива превоза људи у Кантону Сарајево, таксисти из Источног Сарајева морају да скидају своје такси ознаке, када прелазе линију разграничења. Исто морају да раде и њихове колеге из Сарајева, што за обе стране представља додатну потешкоћу, не само због изласка из возила, већ и због тога што муштерије мисле да су они таксисти без радне дозволе, па губе поверење у њих. У првом видеу, интервјуисани су таксисти из оба дела Сарајева, као и један студент, који сваки дан долази из Источног Сарајева у Сарајево, ради факултетских обавеза и излазака са друштвом. Наводи како се осећа несигурно када таксисти скидају своје ознаке и како су неки чак зато одбили да га превезу до Источног Сарајева. Ову појаву нисам запазио, током свог боравка у оба дела града. Наиме, таксисти су, приликом преласка ентитеске линије, само прекривали, а не скидали своје ознаке, што може да говори о новим стратегијама, које су, у међувремену, развили, дакле од 2015, када је репортажа снимљена. Закон који се односи на такси превознике¹², није усмерен против таксиста из Источног Сарајева, већ на све оне који возе са такси дозволом добијеном изван Кантона Сарајево, у шта спадају подручје Кисељака, Крешева, Високог, Какња, Коњица и других околних места у Федерацији Босне и Херцеговине. То су ми, у неформалним разговорима, потврдили таксисти из „оба Сарајева”, приликом многих вожњи из једног ентитета у други. Дакле, ситуација се додатно усложњава, јер се законски акт Кантона Сарајево односи на све изван те управно-територијалне јединице, што се, у репортажи, не наводи, већ се указује само на оно што слику поделе чини „још јачом”. Ови проблеми се у свакодневном животу све чешће превазилазе, док испливавају нови, нпр. у Граду Источно Сарајеву. Таксисти из општине Источна Илица сматрају да њихове колеге из општине Источно Ново Сарајево не треба своја возила да паркирају на „њиховом” такси стајалишту. У питању је унутагрупна подела међу релативно мало људи, о којој је, до сада, мало писано.¹³

10 У питању су делови емисија под називом *TV Liberty*, које се баве актуелним темама у Босни и Херцеговини. Види: <https://www.slobodnaevropa.org/z/510/about> (приступ: јануар 2019. године).

11 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=MikhYt5vCqk> (приступ: јануар 2019. године).
12 Види: *Zakon o taksi prijevozu u Kantonu Sarajevo. Službene novine Kantona Sarajevo br. 11/14: 2.* Доступно на: https://propisi.ks.gov.ba/sites/propisi.ks.gov.ba/files/zakon_o_taksi_prijevozu_u_kantonu_sarajevo_0.pdf (приступ: јануар 2019. године).

13 Види: <https://www.rtvbn.com/307945/Taksisti-u-Istocnom-Sarajevu-najavljuju-proteste> (приступ: јануар 2019. године).

Многим становницима „проблеми” са такси превозом, као ни самим таксистима, нису свакодневна препрека за обављање свог посла. На основу мог истраживања, стекао сам утисак да је и ова прича добила медијски простор, управо зато што показује како подељени град „не функционише”.

Други видео прилог говори томе како људи свакодневно прелазе границу између два дела града.¹⁴ Интервјуисани момак живи у ФБиХ, а ради у РС, при чему му је радно место (фитнес клуб) прекопута куће. Станари насеља „Добриња 4”, не знају где се тачно налази линија, а то се једино може видети на основу натписа на зградама (плаве у РС, зелене у ФБиХ). Једна жена је рекла да је „то Дејтон тако направио, за нас је то све једна територија”, док је, касније, навела како сви ипак знају где је та граница, пошто свако има „своје комунално” коме плаћа дажбине, напоменивши да се комшије само поздраве и то је то. Други саговорник тврди да, ако се зађе дубље у територију Сарајева, односно Источног Сарајева, те се поделе јаче и осећају, јер ти људи не прелазе свакодневно линију. У вези са овим снимком, може се наћи пуно позитивних примера које сам и сâм проналазио на терену, почевши од економских пракси, па све до тога да неко ко живи у једном ради у другом ентитету и обратно. Људи су навикли да, на Добрињи, живе „нормално”, у таквој лиминалној зони (Jansen 2013, 23-26; Jansen 2015). Саговорница је на снимку истакла како јој је неважно да ли нешто пише ћирилицом или латиницом, већ да је све уредно. У пар наврата, долазио сам ту где се емисија снимала и видео да људи све време циркулишу, да је све прописно. У разговору са Добрињцима, чуо да их надлежности комуналних предузећа, натписи улица и сл. не занимају претерано. Пошто се граница не види, изузев натписа улица и места где су истакнуте заставе или ентитетски знакови добродошлице, људи нису онемогућени у обављању својих активности. Међутим, симболичке границе „у главама” становника, присутне због ставова према Другом, „одржавају” етничку дистанцу. Саговорница која је навела да се са комшијама друге групације само поздраве и да свако има „своје комунално”, представља такав пример. Управо је парадокс (а можда и не) што групе људи међусобно имају однос толеранције, али истовремено и однос антагонизма. Таква друштвена стварност није новина у Босни (Hayden 2007, 105-131; Hayden 2016). Аутор ове репортаже о свакодневици људи који живе на Добрињи желео је да покаже како та подела, коју мирољубиви становници и не примећују много, „ружи” слику града.

14 Види: https://www.youtube.com/watch?v=tGe2eEx_RfK&t=1s (приступ: јануар 2019. године).

„Перспектива” је још један документарни серијал који сам пронашао на *YouTube* веб-сајту, посвећен ставовима људи о свакодневном живота у контексту поделе Сарајева. Поменути серијал су реализовали Радио Слободна Европа и *NED* (енг. *National Endowment for Democracy*)¹⁵, у продукцији „Мебиус филма” из Сарајева.¹⁶ Интервјуисани су ђаци из Гимназије „Илица”, на подручју истоменог насеља у Кантону Сарајево. Кадрови су приказани тако да покажу какав став постоји у вези са етничком дистанцом и подељеношћу у БиХ. Сви ђаци су, на почетку, истакли како поштују друге вероисповести и националности, као и своју (бошњачку), те да је „нормално да људи сви живе сретно у једној држави”. С друге стране, ђаци у Гимназији „28. јуни”, у Лукавици (Источно Сарајево), на исти начин говоре о односу према Другима. Један момак није чуо да два града могу бити један до другог и да између њих постоји граница, те истиче да би волео да Сарајево буде један град. Уследили су кадрови са реакцијама ђака са Илице у вези са ставовима њихових вршњака из Источног Сарајева. На питање да ли би отишли тамо када би их другови позвали да изађу, углавном су одговарали одрично, док је двоје одговорило потврдно. Неки од њих су чак одговорили тврђом да су Срби над њима „починили геноцид”. Затим су ти снимци приказани њиховим вршњацима из гимназије у Лукавици. Код свих саговорника уочава се тенденција тражења „главног кривца” за оно што се догодило у прошлости, што су ђаци из обе школе означили као „нашу особину”.

Друга епизода из серијала садржала је исечке реакција ђака из Источног Сарајева у вези са ставовима њихових вршњака из Сарајева-Илице.¹⁷ По питању означавања „Срба као агресора”, истакли су да се осудом једне стране не постижу мир и јединство, а камоли превазилазе поделе у граду где живе. Док један момак не мисли да је Сарајево подељено, јер сви из федералног долазе у источни део „у провод”, а обрнуто је када они иду „у већу трговину”, његов друг не мисли тако. Он мисли да је Сарајево подељено, не због

15 Док је Радио Слободна Европа прилично познати медиј, са својим емисијама и репортажама (види: <https://www.slobodnaevropa.org/p/4418.html> приступ: јануар 2019. године), дотле се о *NED*-у и не зна толико много, мада се може претпоставити да организација настоји да „шири демократију” по целом свету (види: <http://www.ned.org/about/> приступ: јануар 2019. године). Помиње га и Слободан Наумовић, када пише о типовима наратива који користе западни медији, говорећи о улози Отпора у обарању режима Слободана Милошевића (Naumović 2006, 151-153).

16 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=ttIuIQ0LhMc> (приступ: јануар 2019. године).

17 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=Ms-vVBIRKh0&t=72s> (приступ: јануар 2019. године).

оних који ту живе, већ због „воље других људи”. Сви су се сложили да слика коју им пласирају „медији са обије стране” заправо још више доприноси тој подели, те да ретко ко може избећи тај утицај. Затим су ђаци говорили како они себе виде у подељеном граду, што је приказано ђацима на Илици. Помињали су и сопствену „потрагу за историјском истином”, говорећи да је део Муслимана приступио аустро-угарској, нацистичкој и усташкој власти, те да, у том смислу, и међу њима има „агресора”. Једна од девојака има отклон према верској и етничкој категоризацији, говорећи свима само да је „човјек”.

Трећа епизода је почела кадровима ученика из гимназије на Илици, као наставак дискусије.¹⁸ Један ученик је казао да „Сарајево јесте подијељен град (...) био је под притиском и агресијом током рата, па је зато и подијељен. А опет мислим да пошто је главни град не би требао бити подијељен, сви би грађани требали имати иста права”. Исто тако, сматра да уместо садашња три, БиХ треба да има један званични језик. Његов друг каже да се, у Сарајеву, и даље сви слажу, да нема толико тензија, зато што су старије генерације упамтиле заједнички живот пре рата. Сви су рекли да не треба мрзети, да треба поштовати своје, али да постоје тензије у друштву, које знатно отежавају да људи живе у миру. Једна девојка је још навела да се не би осећала безбедно, ако би отишла са марамом у Лукавицу. Када је њена школа посетила школу у Источном Сарајеву, прошетала је тим делом града и рекла да јој нико ништа није рекао, мада је имала „страх од непознатог”. Ђаци из две школе се не друже међусобно, јер наводно не постоји потреба, док се једино могу видети у току ноћних излазака, у центру Сарајева.

У завршној, четвртој епизоди, ђаци из обе гимназије су заједно разговарали, уз модератора.¹⁹ Постављено је питање где и колико далеко излазе. Девојка са Илице рекла је да никада није била у Источном Сарајеву, јер није имала потребу, док је момак из источног дела казао да иде у Сарајево са друговима, те да није имао проблема. То је потврдила и његова другарица, као и сви остали ђаци из њихове школе. Момак из Сарајева рекао је да не познаје никога из Источног Сарајева, на шта му је модератор рекао да би данас могао да упозна некога и са њим оде на кафу. Током читаве емисије, двојица политиколога из Београда и Загреба пратили су

18 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=th7ox31AguM&t=372s> (приступ: јануар 2019. године).

19 Види: https://www.youtube.com/watch?v=YdT_4U_6Pyw&t=5s (приступ: јануар 2019. године).

изјаве младих људи. Приче о „помирењу”, „толеранцији” и сличним темама закључене су тако што је водитељ рекао да има поверење у ову генерацију, јер се сви „полако поправљају”. На крају су ђаци написали нешто поред својих фотографија, којима је био облепљен студио и сликали се сви заједно.

Све епизоде из овог серијала имају тенденцију да прикажу ставове младих у вези са етничком подељеношћу као нешто на чему треба „радити”, како би се створио амбијент међусобног уважавања и поштовања. Док је, међу српским ђацима, једна девојка истакла како се осећа као човек, без сврставања себе у неку од нација, то није био забележен случај међу бошњачком децом. У мом истраживању, Бошњаци су се знатно чешће него Срби и Хрвати изјашњавали другачије од свог етничког порекла. Тако су неки од испитаних Бошњака рекли за себе да су, пре свега, људи, а било је и оних који су се изјаснили као Земљани-БиХ, Босанци или Босанци и Херцеговци. Ту су и изјаве ђака са Илице да главни град једне државе не треба бити подељен, да сви треба да уживају једнака права и да треба да постоји један званични језик. Овакав став представља сарајевски, бошњачки (делом и сарајевски, хрватски) наратив у вези са дејтонском поделом града, који практично не признаје исту, а у емисији, једино такав став показује „зрелост за напредак” у једном друштву. Српски наратив, који признаје поделу града, непрекидно инсистира на постојању колико-толико самодовољног Града Источног Сарајева, мада изоставља битну ставку – да велики број Срба свакодневно одлази у Сарајево да ради, претежно у заједничким институцијама државе БиХ и неким другим фирмама. Бошњаци који одлазе у Источно Сарајево нису овде интервјуисани, чак су саговорници овог серијала говорили како немају потребу да иду у тај део града. Током теренског истраживања, уочио сам да скоро две трећине мојих испитаника често иде у Источно Сарајево да сипа гориво, посети један од многих ресторана или обави неку куповину.

Једна од мојих испитаница која је била учесник овог серијала, казала је како су, на снимању, њени другари из Источног Сарајева рекли много више ствари, него што је то, касније, монтажом стављено у коначну верзију видеа. Као што сам већ споменуо, визуелни записи нису верно пренета слика стварности, већ један одређени поглед на ту стварност (Наумовић 1988, 113-118). Кадрови се монтирају тако да одређене тачке гледишта причају одређене визуелне приче (Parker 2018, 2062-2063). Начин на који је емисија снимљена и учешће

стручњака који говоре о томе како су деца у страху, јер морају да доведу у питање сопствени идентитет, одају утисак да се, у Сарајеву и Источном Сарајеву, живи у јако поларизованој средини, али да и даље за те људе „има наде“.

Критички прикази етничке подељености у Мостару

Када се претражује *YouTube* веб-сајт, постоји нешто више визуелних и медијских приказа у вези са етничком подељеношћу у Мостару, него у Сарајеву. Као што је случај и са Сарајевом, *Vice* је посветио једну епизоду из серијала „Подељени градови“ Мостару.²⁰ На почетку, двојица Бошњака у аутомобилу говоре водитељу да овде не постоји Берлински зид у материјалном смислу, али га сви осећају у духовном. И у овој епизоди, постоје архивски снимци ратних дешавања, уз кадрове одржавања скокова са Старог моста, испреплетани са нарацијом аутора. Филм је снимљен 2015. године, а интервјуисано је седам особа. Двојица момака су, на питање како Бошњаци и Хрвати живе једни са другима, рекли да они „живе једни поред других“. Мостару не предвиђају светлу будућност, јер нису створени економски услови да млади остану и сутра живе заједно. Говоре да би ефендији добацивали да се прошета кроз „тзв. западни дио, хрватски“, док часној сестри у бошњачком делу нико ништа не каже.²¹ Као лошу ствар истичу то да су сви градови у бившој Југославији обновљени, да се само Мостар и даље обнавља. Ненормално је, такође, да један град има двојне институције, а да је на папиру „као један“.

Један скакач са Старог моста у Неретву, говори да он мост не би ни обнављао након његовог рушења у рату, већ би то оставио као „споменик барбаризма“. Након тога, он са двојицом браће дискутује о томе да постоје људи који су рођени у Мостару, а да нису видели Стари мост, као и да избијају туче на националној основи. У следећем кадру, други саговорник хрватске националности не дели, како наратор наводи, „екстремно мишљење“ својих сународника,

²⁰ Види: <https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-mostar> (приступ: јануар 2019. године).

²¹ Током мог теренског истраживања, људи су ме у Мостару исправљали када кажем тзв. „источни“ или „западни“ део, говорећи да постоје само две обале – лева, на којој претежно живе Бошњаци и десна, на којој претежно живе Хрвати. Срби су присутни са обе стране реке Неретве. У овом раду, делове града наведене према странама света, стављају под знаке навода.

што показује негодовањем због транспарента који наглашава самосвојност Хрвата у БиХ. Истовремено, камера снима мезарје (гробље) у „западном“ делу града, тј. повест бошњачког живота на том простору. Возећи екипу емисије колима, саговорник је нагласио да људи увек радије подржавају „своје“ него туђе, шта год да је у питању. Има осећај кривице док говори да и даље воли Мостар, јер је ту рођен, без обзира што то није више онај град који је био. У следећој сцени, он седи са својим другом Бошњаком у кафани, где њих двојица разговарају. Закључују да је Мостар данас „топоним и магнет за људе који дођу са стране да му се диве (...) Ово што сада живимо нит’ је живот нит’ је суживот“. Говоре да знају како то одговара само политичарима и челницима два локална фудбалска клуба.²² Саговорник Бошњак помиње „гламур и бљештавило“ на левој обали Неретве, као један од послератних стереотипа о том делу града. На крају епизоде, водитељ каже да су га сви саговорници лагали, извињавајући му се после снимања, јер су причали другу причу, да се не би замерили својима и другима.

У овој епизоди, стиче се утисак да људи у Мостару немају међусобну интеракцију и комуникацију. На свом теренском истраживању, обављеном у овом граду, приметио сам да постоји мање контакта између два, претежно етнички заснована, дела града. Ипак, економски односи између људи манифестују се, пре свега, у свакодневной куповини. Уколико је бољи избор, одлази се из једног у други супермаркет на „другу страну“. Поред тога, многи Бошњаци раде у новоотвореном тржном центру *Meraps Mall* на десној обали, док поједине хрватске фирме снабдевају „бошњачка“ мала и средња предузећа. Иако немају сопствену аутономну јединицу, Хрвати сматрају Мостар својим градом, будући да Бошњаци имају Сарајево, а Срби Бања Луку. Други део мојих хрватских испитаника сматра да њима овај наратив такође „не паше“, јер се не идентификују са преовлађујућом хрватском политиком у БиХ, исто као и саговорник хрватске националности у емисији. Исто тако, многи Бошњаци у Мостару „не могу да смисле“ владајуће политичке структуре из Сарајева, јер желе нагласити како су они ти који баштине антифашистичку традицију, за разлику од Сарајева које то ради „површно“. Такви су интервјуисани у овој емисији, који критикују мејнстрим наратив, који каже да бошњачка заједница испашта у миру, као и у рату, због тога што „Хрвати држе град“, да нема више Мостараца,²² И Вележ и Зриньски доживели су идентитетски преображај, са послератном ситуацијом (Mills 2010, 1107-1132; Kate 2014, 88-95), што помињу и саговорници у емисији, са неколиким несугласицама.

већ само екстремних припадника њиховог народа, спремних да „признају” поделу и сл.

Међусобни контакти између два већинска народа нису „илегални”, како наводе саговорници у овој епизоди. Они се остварују у сфери економије, али и труду да Мостар буде препознатљиво место на културној мапи света.²³ Чак и уколико су саговорници причали једно пред камером, а друго ван снимања, како не би увредили „своје”, то није чест случај. Током мог теренског истраживања, свега неколико људи је хтело са мном да разговара ван јавног места, да не би „други шта ружно чули”. Приче којима неко неће да увреди заједницу којој припада постоје, но ипак нису изражене у тој мери како се у емисији закључује.

Vice-ов серијал о подељеним градовима има и епизоду посвећену Скопљу, приказаном као подељена средина, где су честе туче између навијача на етничкој основи.²⁴ У овом смислу, сматрам да је битно поменути како су дербији у Србији и фудбалска дешавања у региону такође нешто око чега се воде безбедносне полемике (Ђорђевић 2012, 431-444), због чега не можемо рећи да је Скопље подељено због навијача. Мешовити бракови су ретки, па тако, кроз причу једне такве породице, водитељ говори о тренутној ситуацији и закључује: „Скопље се ћутањем о дубини поделе, опасно приближило свом потпуном уништењу”. У овој епизоди се традиција изједначава са нетолеранцијом, национализмом, иако је речено да постоје контакти између Македонаца и Албанаца. Искуство дводневног боравка у Скопљу није показало да је реч о граду који „испашта” услед верских и других различитости. Људи са којима сам разговарао, претежно колеге етнологзи, истицали су да медији „воле” ту тему и зато је она стално на дневном реду.

Што се тиче остала два примера из наведеног серијала о подељеним градовима, Вуковар је приказан кроз две приче – једну о српској, а другу о хрватској породици.²⁵ Деца која иду у школу су распоређена у различита одељења и уче по различитим наставним програмима. Док Срби стрепе за своју будућност и то што њихову децу нема ко да заштити, дотле Хрвати мисле да се Срби „увек

23 У питању је пројекат „Мостар 2024”, који окупља око стотинак мостарских уметника и културних делатника, чији је циљ да осмисле стратегију културног развоја, у складу са кандидатуром града за европску престоницу културе. Види: <http://www.mostar2024.ba/mostar-2024/> (приступ: јануар 2019. године).

24 Види: <https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-skoplje> (приступ: јануар 2019. године).

25 Види: <https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-vukovar> (приступ: јануар 2019. године).

држе заједно” и да им се допушта да изазивају кавгу, баш зато што су мањина. На основу разговора са две породице, стиче се утисак да помирења нема и да је свакодневица испуњена „повратком на ратне теме”.²⁶ Водитељ закључује да су школе пример како ће деца наставити са поделама и кад порасту, те да „из тог круга нема изласка”. Репродукција етничких стереотипа и одржавање етничке дистанце, чији су узрочник одвојени образовни програми, „нарушавају” живот у граду, што даље не погодује развоју тог друштва у будућности.

Случај Косовске Митровице је, у наведеном серијалу, описан у истом маниру.²⁷ Два саговорника, Србин и Албанац, говоре о томе како су се, раније, припадници два народа међусобно дружили, радили и ишли у школу, чега сада уопште нема. Обојица су протерани из делова града где су раније живели, док водитељ те наративе користи како би констатовао да, у Митровици, људи живе „као у логору под отвореним небом”. На крају, закључује да, иако није „чуо све приче”, осећа да у људима, поред борбе за свакодневну егзистенцију, има још много мржње, те да ће „следећи рат, ако га буде, почети баш у овом граду и на овом мосту”. Мост се приказује као симболичка граница два света, при чему се умећу кадрови мартовских сукоба 2004. године, ради визуелног приказа како мост изгледа у немирно, а како у мирно време. Оба саговорника, Албанац и Србин, нису се усудили да пређу на другу страну, што аутору помаже да креира жељену представу. Истраживања Александра С. Павловића показују да свакодневница Срба у северном делу Косовске Митровице није у тој мери оптерећена поделом града, колико се о њој прича у јавном дискурсу (Павловић 2016, 353-362). У сва четири снимка из овог серијала, постоји намера аутора да, код свих саговорника, забележи како они кувају и конзумирају кафу и укаже на једну врсту културног заједништва. Испиијање кафе је уобичајена пракса на Балканском полуострву, још од доба Османлија, те културно наслеђе свих народа, како у приватном, тако и у јавном простору – институцији кафане (Фотић 2005, 269-271).

Анкета о статусу Мостара на коју се позива СДА²⁸, била је предмет репортаже *TV1*. На питање из те анкете „Да ли сте за

26 Један такав рад о култури сећања у Вуковару говори управо о „непомирљивости” обе стране (Bailie 2012).

27 Види: <https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-kosovska-mitrovica> (приступ: јануар 2019. године).

28 Странка демократске акције, основана у мају 1990. године, као политичка партија која заступа Муслимане у тадашњој Југославији, а касније претежно у БиХ (Kapidžić 2015, 37-38).

јединствен Мостар?“, грађани су одговорили потврдно, а екипа телевизије поставила је обрнуто питање: „Да ли сте за подјелу Мостара“?²⁹ Кадрови су приказали људе који нису за ову опцију. Потом се наводи да је ХДЗ³⁰ успео да добије решење које прижељкује – једну изборну јединицу, а на то је наводно „насела“ и СДА, која је, одмах након рата, заговарала јединствени град. На крају се наводи да ниједан инвеститор неће да улаже у подељени град, а водитељка казује да би тако грађанима „био задан коначан ударац“. СДА је партија која је предложила формирање две мостарске општине – бошњачке и хрватске³¹, што је даље појашњено у још једној репортажи *TV1*.³² Мостар би требало да има јединствену администрацију и буџет. У оквиру тога, две мање подјединице биле би ту да грађанима пружају редовне услуге. На овај предлог, бурно је реаговала СДП БиХ³³, која је рекла да ће таква подела довести до јединог града у Европи подељеног по етничком принципу, што одговара само хрватској и бошњачкој страначкој елити. Горепоменућа анкета³⁴, заправо је документ тзв. Мостарске иницијативе из 2012. године, којом су интелектуалци, чланови невладиних организација и појединих странака подржали идеју јединственог града. Потписало ју је 17 000 грађана и 39 невладиних организација, што је СДА покушала да присвоји као сопствени предлог о подели града на две општине, а кад јој то није пошло за руком, бојкотовала је иницијативу.

Управо је, на овом месту, занимљиво подвући да се мејнстрим бошњачки наратив о Мостару као граду који јесте подељен, те да, као такав, треба формално-правно да буде устројен на тај начин, заправо провлачи као медијски неподобан. Дакле, СДА је овде странка против које наступају СДП и они који се осећају левичарима, а подржавају их махом грађани који себе посматрају „правим

29 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=QyTu1BmGP14&t=3s> (приступ: јануар 2019. године).

30 Хрватска демократска заједница БиХ је политичка странка, основана у августу 1990. године, са циљем заступања босанско-херцеговачких Хрвата, најпре у СФРЈ, а онда у БиХ (Kapidžić 2015, 37-38).

31 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=1xMdrIRe6zk&t=64s> (приступ: јануар 2019. године).

32 На веб-сајту ове телевизије, наводи се да њу красе висок ниво техничког професионализма и избора програма забавно-информативног карактера. Види: <https://tv1.ba/o-nama/> (приступ: јануар 2019. године).

33 Мултиетничка странка, леве политичке оријентације, која делује на читавом простору БиХ и има одређени удео код бирача у Мостару. Више о овој партији може се сазнати у: Jukić 2009, 280-281.

34 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=LZKXY0ADdHo> (приступ: јануар 2019. године).

Мостарцима“. За разлику од њих, Бошњаци досељени за време рата, махом из источне Херцеговине, мисле да „нема шта да се тражи са Хрватима“. Зато треба узети оно што је „наше“, те тиме обезбедити сигурну изборну и територијално-правну јединицу. Ове податке сам добио на основу обављених формалних и неформалних разговора са житељима Мостара. Кадрови Старог моста и Старог града били су све време присутни у обе репортаже, што је алудирало на став продукције да људи треба да буду „спојени“, а не раздвојени. Наратив развоја града кроз инвестиције, не може садржати етничку поделу, јер због ње, највише испаштају грађани.

Телевизија Ал Џазира Балкан (енг. *Al Jazeera Balkans*) је, 2012, као и о Сарајеву, направила кратку репортажу о Мостару, под насловом „Живот у Мостару: грађани између подјела и потреба“.³⁵ Бивши градски већник рекао је да политика треба да буде заснована на договору и компромису, што је, на том подручју, ретко. Аутор емисије говори да подела „заиста постоји“, јер осим Градске управе, МУП-а и „сличних државних“ институција, Мостар има два телекома, две болнице, два комунална предузећа итд. Спортски савез је светао пример, будући да окупља ђаке из „оба“ дела Мостара. Челница једне од невладиних организација истакла је да људи и даље „живе у националним торовима“, иако је рат завршен пре двадесет година. Млади људи се не могу упознати, јер иду у одвојене школе и излазе на различита места. Постоје четири комунална предузећа, али је проблем што отпад нико не односи редовно. Мостарци ретко могу отићи до позоришта/казалишта, док биоскопа уопште нема, а симфонијски оркестар се одржава захваљујући ентузијастима. Ипак, током снежног невремена, Мостарци су показали да имају вољу да нешто реше, те „доказали да је суживот у овом граду могућ“.

Кадрови су почели погледом на Мостар са једног од околних брда, а завршили се приказом Старог моста. Готово сви електронски медији имају тенденцију да, у своје извештавање, убаце кадрове ове грађевине, јер она симболички представља „помирење“ две стране. Када сам први пут дошао у Мостар, мислио сам да на једној „страни“ живе Бошњаци, а да су на другој Хрвати. Упитавши мог саговорника са којим сам шетао на којој смо сада страни, насмејао се и рекао: „обје су наше“, мислећи бошњачке. Потом је он то испричао увече својим другарима, а сви заједно су ми онда казали да сам превише гледао телевизију и пратио медије. Наиме, медијско извештавање некада може потпуно погрешно навести човека на

35 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=92ZnLbeWnic&t=4s> (приступ: јануар 2019. године).

нека размишљања у вези са градом. Код репортаже о Мостару много тога је спорно. Вести о нечему или некоме нису само преношење информације, већ и пренос нечијег тумачења те информације, под паролом да је то став јавног мњења (Kondylidou 2005, 6). Зато изјава челнице једне НВО не може да се узима као опште мишљење свих грађана, јер многима етнички идентитет јесте битан, што сам сазнао на основу интервјуа. Није ни тачно да млади немају где једни друге да упознају, будући да у ноћним клубовима и кафићима, никоме „не пише на челу” ком народу припада. То су локали Пинк пантер, Далека обала, Други начин, Арт, Дураџик, Голден паб, Блек дог паб, али и многи други угоститељски објекти и тржни центри. На већину тих места, излазе млади Хрвати, Бошњаци, Срби и остали, што сам лично или посредно сазнао током обављања истраживања. Из мора неформалних разговора са Мостарцима, сазнао сам да две водеће странке (ХДЗ и СДА) заправо одржавају тренутну политичку ситуацију, па је то, у ствари, тренутни договор и компромис за Мостар. Не може се рећи да постоји консензус око свих питања, али се такође не може рећи да га уопште нема.

„Дупле” институције јесу „оптерећујуће” искуство за некога ко долази први пут у Мостар, али неке од њих заједнички решавају проблеме током разних невоља. Тако нпр, пожар на левој обали Неретве гасе ватрогасци из бригаде која припада том подручју, а у помоћ им често притекну колеге са десне обале реке. Уколико би постојао само један ватрогасни дом, уместо садашња два, реакције током ванредних ситуација не би биле тако брзе. Исто тако, телекомуникационе фирме делују на „обе стране”, у смислу мрежног покрића, чак и Мтел мрежа Телекома Српске, чију сам сим картицу користио на терену. У две болнице лече се сви грађани, без обзира на своју етничку припадност, док многе Мостарке Бошњацине доносе одлуку да се породе на Свеучилишној клиничкој болници, где већином раде Хрвати. Што се тиче нередовног одношења ђубрета, тај проблем је заиста потребно решити. У граду је отворен нови биоскоп *CineStar*, у оквиру тржног центра *Merap Mall*. По два позоришта и казалишта раде редовно и имају професионални кадар, међу којим сам пронашао и своје саговорнике, који су говорили да се много тога променило набоље у вези са позоришном сценом у Мостару. Нажалост, никога из симфонијског оркестра нисам упознао, док је, за време наведеног снежног невремена, заиста постојала солидарност, према речима испитаника. Међутим, то је у овој репортажи, тек на крају споменуто, након претежно „песимистичних” примера пре тога.

Иста телевизија направила је и репортажу „Називи мостарских улица осликавају подјелу града”.³⁶ Док на „источној страни” града, постоје називи из доба социјализма, на „западној” су све улице преименоване, током 1993. и 1994. године. Нови називи су дати по личностима из целокупне хрватске историје, па тако и неким спорним из периода Другог светског рата. У репортажи је интервјуисан челник културног центра „Абрашевић”, о коме је већ писано (Carambelli 2016, 116-126). Он је навео да Мостар има велики број песника и уметника „који никоме не би требали бити спорни”, када је реч о новим именима улица. Један комуниколог је рекао да се поделе још више ојачавају тренутним називима, чиме се маргинализују грађани и онемогућава комуникација. Тако се одржава стање где не постоје разговори и сусрети између „две стране” града. Напори претходног сазива Градског већа у вези са овим проблемом нису уродили плодом. Доласком садашње власти, обустављен је даљи ангажман у вези с тим питањем. Грађани су, зато, поставили табле са, по њима, пригодним називима улица. Предлози мостарских уметника и удружења о томе да се називи дају по цвећу, воћу или бројевима, такође нису прихваћени.

Почетни кадар ове репортаже такође приказује поглед на део града са једног од околних узвишења, док завршни представља визуелни приказ више пута поменутог Старог моста. Од многих мојих саговорника, Бошњака и Срба, али и Хрвата, чуо сам да је страшно то што се поједине улице зову именима Јуре Францетића и Миле Будака. Опет, многи нису овај проблем директно повезивали са поделом града, већ са политичком ситуацијом, која се полако мења.³⁷

Комуникација није онемогућена због назива улица у граду, нити се тиме маргинализују грађани, као што се наводи у репортажи Ал Џазире Балкан. Људи се слободно крећу по свим деловима града, изузев припадника навијачких група, који су, од раније, познати „другој страни”. Тачно је да тренутно политичко устројство не доноси решење, нити је то учинило претходно, а да иницијативе које потичу од група појединаца могу „опомињати” власти, постав-

36 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=AV-FTiOelxw&t=3s> (приступ: јануар 2019. године).

37 Двојица новинара, хрватске и српске националности, покренули су иницијативу у виду електронске петиције и јавног позива Виоком представнику за Босну и Херцеговину, дајући и образложење за свој поступак. Види: <https://vijesti.ba/clanak/437138/od-inzka-traze-ukidanje-ustaskih-naziva-ulica-u-mostaru> (приступ: јануар 2019. године). Та иницијатива покренута је још 2006. године, а обновљена у неколико наврата. Види: <https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/217352/mostar-prosvjed-za-uklanjanje-ustaskih-naziva-ulica> (приступ: јануар 2019. године).

љањем нових табли са називима улица. Ипак, начин на који се извештава о овој ситуацији ствара претежно негативан утисак о њој.

Телевизија *Face* је, такође, направила кратак прилог о томе шта грађани мисле о подељеном Мостару, кога још називају и „град случај”.³⁸ Један од грађана је рекао да решење поделе види у томе да се сви слободно и безбедно крећу по целом граду, док је следећи саговорник навео како је Мостар „апартхејд усред Европе”, зато што има дупле институције. Једна новинарка је изјавила да ће се подела догодити, будући да хрватска и бошњачка страна супротно гледају на будућност града. Док Хрвати желе јединствен град, Бошњаци настоје да се изборе за своју изборну јединицу. Истакнуто је незадовољство челника опозиције, новинара и предузетника. Ни град на Неретви ни Мостарци нису заслужили поделу, закључује водитељ.

У овој репортажи, почетни кадрови Старог града и Старог моста бивају праћени гласом наратора, који говори да је све на свом месту, да су улице чисте, али да је народ подељен, па, због тога, „испашта” последњих година. Политичке поделе које не доводе ни до каквог „решења” у ствари су део политичког договора, управо због тога што, како челница једне од опозиционих странака указује, СДА и ХДЗ могу да изнађу заједничка решења када то желе. Као пример, наведена је реконструкција канцеларија те две водеће странке, тј. одобравање буџета за ту сврху, на седници кантоналне/жупанијске скупштине. На основу ове изјаве, види се да је, у ствари, „договор да нема договора”, када је реч о формално-правној и административној будућности Мостара. То су ми потврдили и моји саговорници који живе у овом граду, говорећи да оно што „кочи” развој није подељеност, већ непостојање дијалога између две политичке партије у вези са тим питањима.

У Мостару, безбедност кретања по граду ретко се јавља као проблем, мада га, у овој репортажи, један грађанин истиче. Током обављања теренског истраживања, ниједном нисам, због своје етничке припадности или места становања, био у неприлици у било ком делу града. Људи са којима сам разговарао истакли су да је град доста миран, за разлику од нпр. Сарајева, где се догађају оружани напади, мафијашки обрачуни и сл. Градски дерби између Вележа и Зрињског јесте био догађај високог ризика, но сада ни то више није

38 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=Creiq0NIQ-M> (приступ: јануар 2019. године). Поменути ТВ станица је, како се наводи на њеном веб-сајту, „објективна, подржана истином, ваш и наш заједнички пројекат”. Види: <http://www.facetv.ba/stranica/o-nama> (приступ: јануар 2019. године).

случај, будући да је Вележ, из вишег отишао у нижи ранг фудбалског такмичења. Занимљиво је да је један од мојих саговорника, чији је интервју био доста садржајан и концизан, изнео оптимистичне ставове о ономе што ће се догађати на овом подручју, за разлику од ове репортаже, у којој је рекао да опречни ставови владајућих политичких странака доводе до нове поделе. Касније је, током интервјуа, рекао да је потребно мало политичке воље, како би сваки народ омогућио другом народу оно што жели и за себе, по принципу „не чини другима оно што не желиш себи”. После је, такође, признао да некада мисли једно, а сутра себе демантује другим мишљењем, нарочито када је реч о томе да ли је Мостар подељени град. Иако знају где су „границе” између „нас” и „њих”, људи свакодневно живе, раде и крећу се по целом граду.

Поред Сарајева, серијал „Перспектива” је остварен и снимљен у Мостару.³⁹ У овом случају, ђаци Мостарске гимназије, чија се настава одвија према два наставна плана и програма, на хрватском и босанском језику, говорили су о поделама у граду. Један од ђака је рекао да вера јесте главни разлог због кога су људи у Мостару различити, док је његова другарица навела да одгој узрокује то хоће ли неко људе делити према верској и етничкој припадности или не. Са тиме се није сложио други ђак, јер не би дозволио да његово дете „не зна шта ће славит’ – Божић или Барјам”. Један ученик рекао је да је Мостар подељен само на оне који су на једној страни и друге који су на обе стране, те да подела из медија не постоји као таква. Једна девојка је рекла да другарице из детињства, у једном тренутку, нису више хтеле да се друже са њом, само зато што је Бошњакиња. Један ученик је рекао да фудбалски дерби подстиче мржњу, али и родитељи који деци говоре да не иду „на другу страну”. Ученица бошњачке националности има другарицу хрватске националности. Говори да су веома блиске, да су одрасле у „хрватском” делу града и да се међусобно посећују за Бајрам и Божић. Код момака, такође не прави разлику, уколико је не праве ни они, док њени родитељи не бране да се виђа са момцима друге националности.

У другој епизоди, приказани су, најпре, кадрови са реакцијама ђака из „западног дела града”, поводом онога што су рекли ђаци „са друге стране”.⁴⁰ Ваци претежно хрватске националности наводе да, у „западном” делу града, нико никада не би био нападнут, али да

39 Види: https://www.youtube.com/watch?v=G6tI2p_xVRU (приступ: јануар 2019. године).

40 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=3oAQDv2HQo0> (приступ: јануар 2019. године).

се увек нађе будала. Неки од ђака нису ишли на другу страну града скоро никада, док један од њих није био ни на Старом Мосту, а плаши се и да оде на студије у Сарајево, јер не зна како ће га, као Хрвата, прихватити у муслиманском граду. Једна девојка наглашава како све више младих почиње да излази заједно, у поређењу са периодом од пре пет година. Њена другарица сматра да она није учена да мрзи, али да се држи подаље од Других. Сви момци рекли су да се не би оженили с девојком друге вере или националности, док су девојке биле уздржане.

У трећој епизоди, приказује се, најпре, какве су реакције претежно бошњачких ђака на оно што су говорили њихови вршњаци, претежно хрватске националности.⁴¹ Једна ученица се сложила са својим вршњацима из друге школе по питању брака, јер „дијете не зна коју ће страну”, додајући да су родитељи криви ако су се мешали. Иако свуда у свету постоје такви бракови, у Мостару то више није случај, јер се догодио рат, који је трајно завадио људе – наводи други ђак. Он има друга који не излази и не креће се по „западном делу” града, док се, у „источном”, осећа слободно. Неки од њих су, раније, живели на „западној страни” и не мисле да може ишта лоше да им се деси тамо, јер познају људе. Ипак, слажу се са вршњацима из друге школе да навијачи изазивају инциденте. Ученик који је изјавио да никада није посетио Стари мост, посетио је исти. Камера га је пратила док је ходао и гледао збуњено унаоколо, рекавши да се уклопио.

И у овом серијалу „Перспективе”, ђаци из обе школе су, на крају, разговарали једни с другима, уз модератора.⁴² Појединци су коментарисали свог вршњака који је био на Старом мосту први пут, тврдећи да познају још таквих људи. Коментари два стручњака су опет били присутни. Када су у питању „мешовите везе”, једна девојка је навела да је њу момак напустио након неколико месеци, зато што је друге вере. Други дечко је навео да је са девојком раскинуо после две и по године, зато што су њени и његови родитељи били против те везе. Свако од њих наводи да никога лично не мрзи, али да увек постоје они који су, у породици, научени да буду такви. Једна девојка је рекла да границе постоје у главама људи, те да свако треба спречити били какав сукоб. Што се тиче јединственог школског плана и програма, неки ученици су сматрали да то најпре треба да се успостави на

41 Види: https://www.youtube.com/watch?v=ipMn_ZuQMOU (приступ: јануар 2019. године).

42 Види: <https://www.youtube.com/watch?v=K0wfSFNYd8&t=554s> (приступ: јануар 2019. године).

нивоу вртића и прва четири разреда основне школе, па тек после у вишим разредима и средњој школи. Сви ђаци су истакли да би требало да, у будућности, буде више оваквих пројеката, пошто сви имају слична размишљања и жељу да „разбију страх од непознатог”.

Серијал чије сам епизоде укратко описао приказује ставове младих људи увези са етничком подељеношћу у Мостару. Феноменом „двје школе под једном кровом”, као и етнографским проучавањем Мостарске гимназије детаљније се бавила Азра Хромацић (Hromadžić 2011, 268-286; Hromadžić 2015, 1-17; Hromadžić 2017). На тренутке, гледалац може да осети да су млади „криви”, зато што живе у граду са медијском стигмом „града случаја”. Такав ефекат се постиже визуелним приказима њихових изјава, које нагињу етничкој дистанци према другим заједницама, те „суживоту” и „толеранцији”. Међутим, оно што је приметно некеме ко је био у Мостару и разговарао са његовим житељима јесте да се, у емисији, томе граду ставља етикета подељености, пре него што почне било који разговор. Моји саговорници нису одмах помињали поделу Мостара, већ много сунчаних дана, близину мора, планина и шума, лепоту Неретве. Као симбол града, Стари мост чешће помињу Бошњаци, мада то чине и Хрвати. Фудбалски дербији су, како наводе испитаници, били опасни догађаји, све док полиција није почела да „озбиљно ради свој посао”. Безбедност није на тако ниском нивоу како се тврди у серијалу, у шта сам се и лично уверио. Многи људи наводе да су међусобна посећивања и честитања поводом верских празника врло учестала. Девојка која је то навела у првој епизоди представља један такав пример, као и њена изјава шта када неко/а заволи Другу/ог. Људи других националности се могу виђати и дружити, али не и забављати, што је доминантан став међу мојим саговорницима. Међутим, сви наглашавају да веза двоје младих, који су „друге вјере” увек успе ако они то желе; питање је увек колико ко „устукне пред родбином и околином”.

Као што је једна девојка у емисији „Перспектива” навела, постоје они који се кришом виђају са својим друштвом друге националности, јер наилазе на осуде. Међутим, задиркивања има и поводом тога ко какву музику слуша, ко се како облачи, ко има колико новца и сл. То да млади немају где да се виђају и да је за то крива „виша сила” све мање звучи као озбиљан аргумент онеме ко је боравио у граду који нема бетонски зид између две стране, за разлику од других подељених градова, какви су Белфаст и Никозија.

Толико пута медијски експлоатисан случај дечака који никада није био на Старом мосту није јединствен. Наиме, сазнао сам од неко-

лицине саговорника да је тај момак једини био искрен приликом снимања серијала, те да је, у тој учионици, било још доста ђака који нису посетили наведену грађевину. Сцена његовог проласка кроз Стари град и преласка преко Старог моста, са кадром у коме пије кафу у једном од оближњих кафића, завршава се исповешћу момка. Ова сцена представља врхунац серијала и шаље поруку да су поделе лоше, те да можемо даље напредовати, када их будемо превазишли.

Друштвени живот, нарочито у свом „ноћном издању”, окупља омладину свих „народа и народности” у Мостару. То исто важи и за многе угоститељске објекте, при чему се издваја тржни центар *Mepas Mall*. Већ сам напоменуо да су само двојица саговорника, као чланови навијачких група, једини који се нису кретали дуж читавог града. Можда би требало да се сетимо како изгледају градски дербији између фудбалских клубова „Црвене Звезде” и „Партизана”, уз хиљаде припадника органа реда под пуном опремом за разбијање демонстрација и инцидентима, као што су физички обрачуни или, можда, недозвољено коришћење пиротехничких средстава.

Много је и деце из источног, „бошњачког” дела града, чије искуство „друге” стране представља само посећивање Мепаса, више пута споменутог тржног центра. Овде се треба сетити да многи људи који живе у „старом” делу Београда ретко када иду на Нови Београд, осим уколико не иду до великих тржних центара – „Ушћа” и „Делта ситија”, у ноћни излазак на неки од сплавова или на Дунавски, односно Савски кеј, ради шетње. „На другу страну”, најчешће одлазе људи запослени у једној од многобројних домаћих и страних компанија. Слично томе, у Мостару, чест је случај да ономе ко живи на једној обали Неретве друга страна ни „не треба”, што није у нужној вези са неформалном етничко-просторном поделом града. Као последицу рата, њу не треба негирати, али је ни не треба „тражити” у сваком чину или свакој изјави било ког Мостараца или Мостарке.

Закључак

Сумирајући утиске од прегледа и анализе визуелне грађе, односно визуелно-медијских критичких приказа етничке подељености у Сарајеву и Мостару, примећујем да је циљ свих видео снимака да покажу да јединствена и грађанска држава представља основни предуслов за даљи раст, развој и напредак Босне и Херцеговине. Различити међународни и босанско-херцеговачки електронски

медији, чија је продукција на БХС језицима, а који прате ситуацију у ова два града, говоре „против” етничке поделе и истичу колико је, због ње, отежан свакодневни живот грађана. Истовремено, анализирани видео снимци приказују односе „неповерења” и „страха” између различитих народа, пренебрегавајући низ заједничких пракси – од међусобног посећивања и честитања током обележавања верских празника, преко пословања и трговине с Другим, све до провођења слободног времена и увреженог става да им свима политичари „раде о глави”. Након више од годину дана истраживања у овим градовима, упоређујући своје налазе са представама из анализираних видео материјала, написао сам у теренском дневнику, између осталих напомена, и следећи коментар: „Толико о подељеном граду из медија”. Иако сам имао доста примера где су међуетничка комуникација и интеракција отежани, нисам стекао став да подељеност код људи представља „кочницу” за међусобно честитање и посећивање поводом верских празника, остваривање економских веза, као и борбу за боље животне услове. Не може се рећи да два града, Сарајево и Источно Сарајево, која су пре више од две деценије била поприште сукоба две стране, сада заједнички организују омладинске зимске олимпијске игре „тек тако”, већ зато што су се стекли какви-такви услови за тај подухват. Када је у питању Мостар, можда је, због ратних дешавања, „право чудо” што је град на Неретви уопште остао јединствен, не само у формално-правном, већ и у територијално-административном смислу, након скоро петнаест година од послератне реинтеграције. Због тога, медијски извештаји нису баш најсигурнији вид сазнања о томе шта се збива на одређеном месту, већ сам боравак и разговори са људима који тамо живе.

Литература

Гавриловић, Љиљана. 2005. “Прелудијум за антропологију медија”. У Етнологија и антропологија: стање и перспективе, ур. Драгана Радојичић и Љиљана Гавриловић, 143-150. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ђорђевић, Иван. 2012. О фудбалу, антропологији и транзицији. Наративи о насиљу и безбедности у савременој Србији. Етно-антрополошки проблеми, н.с. 7 (2): 431-446.

Наумовић, Слободан. 1988. Питање визуелне грађе у етнологији. Етнолошке свеске 9: 113-123.

Павловић, Александар С. 2016. Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.

Фотић, Александар. 2005. “(Не)спорно уживање: појава кафе и дувана”. Приватни живот у српским земљама у свит модерног доба, ур. Александар Фотић, 261-301. Београд: Clio.

Arno, Andrew. 2009. *Alarming Reports: Communicating Conflict in the Daily News*. New York and Oxford: Bergahn Books.

Baillie, Britt. 2012. Divided memory: The reification of ethnicity in post-conflict Vukovar. *Divided Cities/Contested States, Electronic Working Paper Series, Working Paper No. 25*: 4-19.

Banić Grubišić, Ana. 2013. Antropološki pristup medijima – kratak pregled (sa posebnim osvrtom na igrani film). *Antropologija* 13 (2): 135-152.

Bollens, Scot A. 2001. City and Soul: Sarajevo, Johannesburg, Jerusalem and Nicosia. *City* 5 (2): 169-187.

Bollens, Scot A. 2007. *Cities, Nationalism and Democratization*. London and New York: Routledge.

Carabelli, Giulia. 2016. “Rubbers, pens and crayons: Rebuilding Mostar through art interventions”. In *Politics of Identity in Post-Conflict States. The Bosnian and Irish Experience*, eds. G. Vojvoda-Engstler and E. O’ Ciardha, 116-128. London and New York: Routledge.

Hayden, Robert M. 2007. Moral Vision and Impaired Insight: The Imagining of Other Peoples’ Communities in Bosnia. *Current Anthropology* 48 (1): 105-131.

Hayden, Robert M, Tuğba Tanyeri-Erdemir, Timothy D. Walker, Aykan Erdemir, Devika Rangachari, Manuel Aguilar-Moreno, Enrique López-Hurtado and Milica Bakić-Hayden. 2016. *Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites and Spaces*. London: Routledge.

Hromadžić, Azra. 2011. Bathroom Mixing: Youth Negotiate Democracy in Postconflict Bosnia and Herzegovina. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review* 34 (2): 268-289.

Hromadžić, Azra. 2015. Dissatisfied Citizens: Ethnonational Governance, Teachers’ Strike and Professional Solidarity in Mostar, Bosnia-Herzegovina. *European Politics and Society, Special Issue Europeanizing the spaces for lived citizenship in the post-Yugoslav states* 16 (3): 429-446.

Hromadžic, Azra. 2017. *Samo Bosne nema*. Beograd: XX vek.

Jansen, Stef. 2013. People and things in the ethnography of borders: materialising the division of Sarajevo. *Social Anthropology/Antropologie Sociale* 21 (1): 23-37.

Jansen, Stef. 2015. *Yearnings in the Meantime. ‘Normal Lives’ and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. New York and Oxford: Berghahn Books.

Jukić, Zvonimir. 2009. “Političke stranke”. U *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti*, ur. Saša Gavrić, Damir Banović i Dr Christina Krause, 264-291. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer.

Kapidžić, Damir. 2016. Local Elections in Bosnia and Herzegovina: Election Analysis. *Contemporary Southeastern Europe* 3 (2): 127-134.

Kate, Emily. 2014. *The War of Positions: Football in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina*. PhD diss. Brunel University.

Kondylidou, Areti. 2005. „A Media Anthropology: Greek TV News”. Paper presented at the 2nd London School of Economics PhD Symposium on Modern Greece, London, June 10.

Mills, Richard. 2010. Velež Mostar Football Club and the Demise of “Brotherhood and Unity” in Yugoslavia, 1922-2009. *Europe-Asia Studies* 62 (7): 1107-1133.

Naumović, Slobodan. 2006. „Otpor!” kao postmoderni Faust: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvetnog reformizma i „izborna revolucija” u Srbiji. *Filozofija i društvo* 3 (31): 147-194.

Nichols, Bill. 2001. *Introduction to Documentary*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Osorio, Francisco. 2001. *Mass Media Anthpology*. PhD diss. University of Chile.

Ruby, Jay. 1996. “Visual Anthropology”. In *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, eds. David Levinson and Melvin Ember, 1345-1351. New York: Henry Holt and Company.

Parker, Alexandra. 2018. The spatial stereotype: The representation and reception of urban films in Johannesburg. *Urban Studies* 55 (9): 2057-2072.

Spitulnik, Debra. 1993. Anthropology and Mass Media. *Annual Review of Anthropology* 22: 293-315.

Turković, Hrvoje. 2012. *Razumijevanje filma – ogledi iz teorije filma*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima, Zagreb.

Извори

<https://marketingwit.com/different-types-of-mass-media>.

<http://www.mostar2024.ba/mostar-2024/>.

<https://www.wisegeek.com/what-is-mass-media.htm>.
<https://www.theguardian.com/cities/2015/sep/29/belfast-berlin-wall-moment-permanent-peace-walls>.
<https://www.theguardian.com/media/2015/jan/01/virtues-of-vice-magazine-transformed-into-global-giant>.
<http://www.newmetropolitan.hss.ed.ac.uk/2014/11/03/divided-cities-space-and-territory-belfast-skopje-and-mitrovica/>.
<http://www.gradistocnosarajevo.net/gradska-vlast/gradske-ops-tine/>.
<http://sarajevo.ba/o-sarajevu/?lang=sr>.
<http://www.statistika.ba/>.
<https://eyof2019.net/ba/stranica.php?idstranica=48>.
<https://www.failedarchitecture.com/mortal-cities-the-irreversible-disappearance-of-mostar/>.
<https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-sarajevo>.
<https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-skoplje>.
<https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-vukovar>.
<https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-kosovska-mitrovica>.
<https://www.vice.com/rs/article/podeljeni-gradovi-mostar>.
<https://www.slobodnaevropa.org/p/4418.html>.
<https://www.slobodnaevropa.org/z/510/about>.
<http://www.ned.org/about/>.
<https://www.rtvbn.com/307945/Taksisti-u-Istocnom-Sarajevu-najavljuju-proteste>.
<https://tv1.ba/o-nama/>.
<http://www.facetv.ba/stranica/o-nama>.
<https://vijesti.ba/clanak/437138/od-inzka-traze-ukidanje-ustaskih-naziva-ulica-u-mostaru>.
<https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/217352/mostar-prosvjed-za-uklanjanje-ustaskih-naziva-ulica>.
<https://www.youtube.com/watch?v=Q-HsuKENE2A>.
<https://www.youtube.com/watch?v=ttluIQ0LhMc>.
<https://www.youtube.com/watch?v=Ms-vVBIRKh0&t=72s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=th7ox31AguM&t=372s>.
https://www.youtube.com/watch?v=YdT_4U_6Pyw&t=5s.
<https://www.youtube.com/watch?v=MikhYt5vCqk>.
https://www.youtube.com/watch?v=tGe2eEx_RfK&t=1s.
<https://www.youtube.com/watch?v=QyTu1BmGP14&t=3s>.

<https://www.youtube.com/watch?v=1xMdrIRe6zk&t=64s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=LZKXY0ADdHo>.
https://www.youtube.com/watch?v=G6tI2p_xVRU.
<https://www.youtube.com/watch?v=3oAQDv2HQo0>.
https://www.youtube.com/watch?v=ipMn_ZuQMOU.
<https://www.youtube.com/watch?v=K0wfSFNYd8&t=554s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=92ZnLbeWnic&t=4s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=AV-FTiOelxw&t=3s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=CreiQ0NIQ-M>.

Bogdan Dražeta

Critical Reviews of Ethnic Division of Bosnia and Herzegovina's Cities in Electronic Media

In this paper I will try to present and elaborate media critical reviews regarding ethnic division of Bosnia and Herzegovina's cities, namely Sarajevo and Mostar. These are mainly videos of various international and Bosnian-Herzegovinian electronic media, whose production is in BCS languages, which monitor the situation in these two cities and speak "against" ethnic division, advocating for a unitary and civic Bosnia and Herzegovina. These media create a certain picture of how complicated the citizens' daily life is in relation to the lines of division. The paper aims to show how these critical reviews are generated via the media, through the analysis of twenty videos from the YouTube website and several other web addresses. At issue are thirteen documentaries from two series, as well as seven TV reports.

Key words: reviews, critique, electronic media, ethnic division, cities, Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Mostar.